

Forfædre i folkemunde

Hvordan får man kød på stamtræets mennesker? Det kunne blandt andet ske ved at dykke ned i folkemindeoptegnelser, der kan afsløre meget om fortidens tanker, toner og traditioner. Artiklen giver eksempler på, hvad slægtsforskeren kunne få ud af et - eller måske flere - besøg på Dansk Folkemindesamling.

Af Charlotte S.H.Jensen

Den 31. oktober 1890 var der bryllup i Majbølle sogn. Det var årets ottende par, der fik hinanden den dag. Gommen var tjenestekarl Niels Nielsen, født 4. april 1860. Bruden hed Ane Kirstine Jørgensen, hun var "pige", og født 22. maj 1869. Kirkebogen fortæller naturligvis også hvem forloverne var: nemlig "Gårdmand Hans Jensen" og "Indsidder Rasmus Nielsen". Og det var så dét bryllup. For de kilder, som slægtshistorikere normalt bruger, fortæller jo i reglen ikke meget om, hvad der skete efter, at et par som Niels og Ane Kirstine gik ud af kirken som mand og kone.

Næsten tre år efter brylluppet fødte Ane Kirstine en søn, som blev døbt i den selvsamme kirke og kom til at hedde Rasmus Carl. Han blev postbud i Guldborg - og meddeler til Dansk Folkemindesamling. Én af de ting, som Rasmus Carl fortalte om, var hvordan hans forældre og andre tjenende folk holdt bryllup: *"Havde unge fra Smaakaarshjem tjent en Gaardmand tro, var det tit han saa gjorde deres Bryllup, og fik jo saa derved lejlighed til at gøre et Gilde, hvortil hans personlige Slægt og Venner var indbudt tilligemed de unges nærmeste. Saaledes gik det for Far og Mor. Hans Jensen, hvem Far tjente hos i 25 Aar, gjorde Brylluppet. Hovedparten af Gæsterne var hans Familie, men dette bevirkede, at Brudegaverne blev langt flere end de ellers vilde være blevet, og - bedre. Efter Vielsen og Spisningen dansedes der i storstuen. Hans Jensen dansede første Dans med Bruden, hvorefter han overgav hende til Brudgommen til næste Dans.....".*¹

Den lille skildring af Niels og Ane Kirstines bryllup kan sikkert også være dækkende for mange andre samtidige "tyendebryllupper". Husbonden fik lejlighed til at holde fest for slægt og venner - og brudeparret fik lidt bedre gaver til starten på det nye liv, end de måske ellers ville have fået. Og så kan man naturligvis kun gætte på, hvad Ane Kirstine syntes om gaverne, og om at

det ikke var hendes egen far, eller forlover, der fik den prestigefyldte første dans med hende i brudestadsen.

Beretningen om Ane Kirstines bryllup er ikke særlig lang, og indeholder ikke ret mange detaljer. Der fortælles fx ikke noget om, hvordan hun var klædt på, eller hvad gildesmaden bestod af. Her kan andre folkemindeoptegnelser måske hjælpe med at give et indtryk.

Netop "Livets Fester" - barsel/dåb, bryllup og begravelse - er specielle og mindeværdige begivenheder, der er blevet taget frem af erindringens mølpose og luftet igen og igen. Ikke mindst ved tilrettelæggelse eller omtale af nye fester, er de gamle rindt i hu. Fester har også haft en vigtig rolle som tidsmarkører - et år eller en måned identificeres ikke altid i almindelig samtale som et bestemt årstal eller med et månedsnavn. Man får hold på det ved hjælp af begivenheder, fx fester. I nutiden hører man også ofte denne form for tidsinddeling i daglig tale: "Det var to år før Karen og Jørgens bryllup" eller "Det var tre måneder efter, at morfar blev begravet".

I Dansk Folkemindesamling opbevares mange optegnelser om folkelig kultur i såvel fortid som nutid. Samlingen rummer frem for alt nogle store grupper af optegnelser, som der er både emnemæssige og topografiske indgange til. Oplysninger om gilder, festskikke o.lign. findes naturligvis i samlingen om "Fester og højtider". Og da samlingen som nævnt er sorteret efter et topografisk system, er det ret nemt at finde frem til festberetninger fra netop dét eller de sogne, hvor ens aner havde deres gang. Der kan være detaljerede beretninger om, hvordan man på en bestemt egn og i et bestemt miljø holdt dåbsgilder, begravelser og bryllup, eller fejrede jul, red fastelavn, trillede påskeæg, holdt gadelamsgilder, brændt pinseblus, red sommer i by, holdt høstfester, mikkelsgilde o.s.v.

Verdens største folkemindesamler

Folkeminder kan findes i utrykt form på Folkemindesamlingen i København, men der er også en lang række forskellige trykte kildesamlinger, som man kan benytte. Det er fristende at sige, at hver egn og hvert emne har sine lokale samlere og hovedværker: Christine Riemer på Nordfyn, Helene Strange på Falster, Karoline Graves og J.S.Møller i Vestsjælland, H.P. Hansen om kæltringer og kloge folk i det jyske, o.s.v.

Én af samlerne rager dog et godt stykke op over alle andre: den jyske skolelærer og ildsjæl Evald Tang Kristensen (1843-1929). Han er uden tvivl

Danmarks (og sandsynligvis hele verdens) mest ihærdige folkemindesamler. Han nåede at besøge mange tusinde meddelere og optegnede omkring 30.000 folkeminder. I julen 1867 optegnede han sit første minde - visen En Jøde gik til Hellesland - efter en gammel kone i Søgård. I 1888 fik han en statsunderstøttelse på 1800 kr. om året, som gjorde det muligt for ham at blive samler på fuldtid.

Selvom Tang Kristensen startede med at optegne viser, blev interessefeltet snart udvidet til at omfatte stort set alle genrer. Han er manden bag en lang række kildeudgivelser, fremfor alt værkerne "**Danske Sagn**" og "**Gamle folks fortællinger om det Jyske Almue**".

"**Danske Sagn**" rummer mange tusinde sagn om alverdens emner; nisser, krige, ellefolk, hekse, verdens undergang, Den Vilde Jagt, genfærd, kloge folk - for nu blot at nævne i flæng af de mange emner, som fylder værkets 7 tykke bind. Der findes et register over meddelere/optegnere, et topografisk register og en topografisk nøgle til værket, som blev genudgivet i 1980.² Disse registre gør det nemt at finde frem til, om der skulle være sagn fra den eller de egne, man er interesseret i. Via meddeler/optegnerregisteret kan man også finde frem til, om man skulle være så heldig, at en af ens aner har bidraget på den ene eller den anden måde.³

"**...Det Jyske Almue**" rummer ikke kun sagnstof, men også en lang række beskrivelser af hverdagsliv, arbejdsgange, fester, hoveriet, sære folk, varsler, handel, m.m. Også her er der både topografisk register og meddelerregister, men også et register over personnavne, som findes omtalt i meddelelserne. Efterhånden kom Evald Tang Kristensen også til at interessere sig for meddelerne - ikke kun for de folkeminder de kunne levere. En lang række af de meddelere, som han besøgte på sine indsamlingsture - hvor han ofte gik til fods over store strækninger - er biograferet og portrætteret i "**Gamle Kildevæld**"⁴. Der er tale om "mini-biografier", der giver nogle korte skildringer og konkrete holdepunkter i de enkelte meddeles liv. Fotografierne er stærke billeder af personer fra et samfundslag, hvis ansigter man ellers sjældent ser. I øvrigt har Evald Tang Kristensen udgivet erindringsværket "**Minder og Oplevelser**"⁵, der giver et udmærket indblik i den måde, hans indsamlinger foregik på, de mennesker han mødte og de miljøer han færdedes i. Og så er det i øvrigt skrevet med en pen, der er dyppet i humor!

Et kig på folketroens verden

Selvom man er heldig, og enten i trykte eller utrykte kilder fx finder fyldige optegnelser om et bryllup med alle dets forberedelser, brudetog til og fra kirke, og en menu med både suppe, kød, lagkage, punch, m.m. må man naturligvis være forsigtig med at slutte, at "sådan var det nok også, da mine tip-tip´er blev gift". Mange af optegnelserne om gilder handler om de store, flotte og sikkert misundelsesværdige fester, der varede i flere dage, og hvor honoratiores som præst og skolelærer deltog. Man kan selvfølgelig ikke regne med, at en bryllupsoptegnelse, der stammer fra et velstående gårdmandsmiljø, også beskriver den måde, som fx en indsidderenke, der giftede sig 2. gang, har fejret dagen på.⁶

Men selvom en festoptegnelse måske ikke lige rammer ind i samme sociale lag som dét ens aner var en del af, beskriver meddelelsen jo stadigvæk noget af det lokalsamfund som de færdedes i, kendte til - og formodentlig havde en holdning til.

Og netop holdninger og tanker er noget af dét, som folkemindeoptegnelserne er gode til at fortælle om. Det gælder ikke mindst de mange meddelelser om sagn og folketro, som gemmer sig i Folkemindesamlingens arkiver. Gennem disse optegnelser kan man få et spændende kig ind i fortidens forestillingsverden. Naturligvis kan man ikke gå ud fra, at alle meddelere har troet 100% på enhver beretning, som de har fortalt om nisser, gengangeri, nedgravede skatte eller kloge folk. Meddelere kan udmærket have gengivet ting, fordi de mente, at beretningen ville falde i optegnerens smag. Og de kan have fortalt om trosforestillinger, som muligvis nok var kendte og levende i lokalsamfundet, men ikke udtryk for reel tro.⁷

I Dansk Folkemindesamling rummer også en mængde optegnelser af sagn og forskellige folketrosmeddelelser. I mange af optegnelserne har den samme meddeler fortalt en række forskellige ting, og man får da et meget godt billede af, hvad personen vidste om sin egn. Man kan næsten se konturerne af dét traditionshistoriske landskab, der viste sig for øjnene af meddeleren, når hun - eller han - kiggede sig om. Eller så sig tilbage til den egn, hvor hun eller han var vokset op.

Hanne Andersdatters folkeminder

En af de mange folketrosmeddelere var Hanne Andersdatter, der var enke efter en friskolelærer, og som på sine ældre dage boede i Slagelse. Hun var født 1851 i Lyndby ved Roskilde fjord⁸, og det var her, hendes erindringer om sagn og tro stammede fra. I 1934 havde Hanne besøg af en optegner, og fortalte løs

om barndommens forestillingsverden. Det blev til seks små beretninger, som i februar samme år blev indlemmet i Folkemindesamlingens arkiv.

Hanne kunne huske, at på stranden derhjemme havde der været en kæmpesten som blev kaldt "*Sælstenen*", fordi sælerne havde ligget og solet sig på den. Stenen lå, hvor den lå, fordi en trold havde prøvet at kaste den efter kirketårnet for at stoppe klokkernes utålelige bimleri.

Den næste beretning handlede om "*Spøgelsesgården*" på Lyndby Mark. Her havde boet en ond mand, der slog sine folk, især tævede han hyrdedrengen, som han tilsidst kom til at slå ihjel. Så blev liget gravet ned på skovlod, hvor sønnen på gården uheldigvis kom til at pløje det op. Den dræbte løb som genfærd hjem og rendte ind i stalden, hvor han så jamrede sig. Sønnen blev - forståeligt nok - "*helt sær ved det*" og "*blev aldrig til noget ordentligt arbejde mer*". Til sidst måtte de have præsten ned og mane for at skaffe ro.

Hanne kendte også til, at der engang skulle have ligget en lindorm foran kirkedøren på sydsiden af Lyndby kirke. Man måtte så bryde en indgang fra nordsiden, for at kunne bruge kirken, og denne indgang kunne stadig ses, selvom den nu var tilmuret.

Og så var der historien om en brændetyv, der blev afsløret ved magisk hjælp. Der gik bud til klog mand, som kunne vise igen, og ved hjælp af migi opklare hvor det stjalne brænde var. "*Gå kun hjem, så skal I nok få tyven at se*", sagde den kloge, og første søndag derefter stod der en mand med et bundt brænde på nakken uden for kirkeleddet. Han kunne ikke flytte sig, før hele menigheden var gået forbi og havde set ham.

Så huskede Hanne også, hvordan hun skulle slå korstegn over yveret, når hun havde malket en ko eller et får, den gang hun var ung pige hjemme hos forældrene i Lyndby. På den måde beskyttede man både mælken og dyret indtil næste malkning. Når man var færdig med malkningen, skulle malkestolen lægges med sædet nedad, så den Onde ikke kom og satte sig der. Og ingen måtte fløjte om aftenen, for så kom den Slemme også.

Hannes sidste meddelelse var en spøgelseshistorie. Den handlede om en hovedløs, som gik ved Møllerenden som lå syd for byen og løb ned til fjorden. I gamle dage havde der boet en fæl mand et stykke oppe ad renden. Han havde forført en ung pige og ombragte hende tilsidst for at skjule affæren. Hun blev fundet død i et vandhul ved Møllerenden, men Hanne var ikke sikker på, hvem det egentlig var, der gik og spøjte.⁹

Specielt og unikt - eller ej?

Når Hanne Andersdatter fortalte om trolden, der kastede "sælstenen" efter kirketårnet, og lindormen, der barrikaderede kirkedøren, så har hun sikkert følt, at dét var historier, der hørte til på hendes barndoms egn og var en del af dens historie. Men lignende beretninger findes også fra mange andre egne. Både beretningen om trolden og lindormen indeholder vandremotiver. Dvs. træk og begivenheder, som fortælles på næsten samme måde om mange forskellige lokaliteter. Begge beretninger er ætiologiske sagn - d.v.s. forklarings-sagn - der skal give en fornuftig grund til, at den store sten ligger, hvor den ligger og at der er en tilmuret indgang på kirkens nordside. Der er altså ikke tale om sagn, der er helt specielle og unikke for Lyndby sogn, men om beretninger, der ligeså godt kunne være fortalt om et hvilket som helst andet sted med en stor sten og en tilmuret kirkedør. Og dog! Selvom de to beretninger ikke er "unikke" i traditionshistorisk forstand, så har de Lyndby-folk, der kendte dem og fortalte dem videre som levende kulturhistorie, sikkert **følt**, at beretningerne både var unikke og specielle. For det var jo præcis **deres** strand og **deres** kirke, det handlede om! Om Hanne så selv rent faktisk troede på trold og lindorme af et ærligt hjerte, er ikke til at vide.

Hannes beretninger er relativt korte, og "refererende" i stilen. Måske fortalte hun sine historier på denne måde. Men stilen kan også skyldes optegneren, der måske ikke har syntes, at det var vigtigt at få Hannes personlige fortællestil med i optegnelsen.

Andre optegnere har skrevet ned på en måde, der kan virke mere "tilrettelagt", men måske også, gennem brug af direkte tale mv. giver et indtryk af, hvordan historien **kan** være blevet fortalt. Det er fx tilfældet med en lille beretning om den berømte kloge mand Per Hendrik i Tostenæs på Møn: *"Den kloge Mand fra Tostenæs kom en Dag gående gennem Lindemark, ligesom Slagteren var ved at slagte en Gris, og han siger da højt: "Naa der gaar nok Per Hindrik, nu faar jeg vel ingen Blod af Grisen", "Det kunde hænde sig" sagde Per Hindrik og standsede. Slagteren stak dog Grisen, men der kom intet Blod. "Nej, dette er dog for galt" sagde Slagteren. "Ja, det er synd for Grisen" sagde den kloge Mand og da kom Blodet. Men en anden Gang skal du helst tie stille sagde han og gik sin Vej".*¹⁰

Moralen, at man ikke skal gøre grin med den kloge, eller med vedkommendes usædvanlige evner, er et tema, der ofte findes i traditioner om folkelige helbredere. Selvom slagteren ikke ligefrem kom noget til, har han dog sikkert lært, hvordan man - ikke - skal opføre sig. For i en anden sammenhæng kunne

den kloges evne til at stille blod jo betyde forskellen på liv og død - en alvorlig affære, og en alvorlig evne, som man skal behandle respektfuldt.

Kloge præster fra "Den Sorte Skole"

Kloge folk hører til de grupper, der fortælles mange sagn om. Hovedpersonerne kan være personer, som har deres magiske og etnomedicinske viden fra en slægtstradition, er selvlærte eller har været i en form for "mesterlære" hos et familiemedlem. Men den kloge kan også være en præst - måske én der *"har gået den sorte skole helt igennem"* og derved bl.a. har lært at mane eller at se ting og sager, der er skjult for almindelige mennesker, præster iberegnet.

I det hele taget er præster "godt stof" i den folkelige tradition. Det samme er tilfældet med andre af lokalsamfundets spidser: skolelæreren og degnen. Disse personer har, i kraft af deres uddannelse, autoritet og anderledes kultur, stukket lidt af i forhold til resten af sognets folk. Deres gøren og laden, udseende, talemåder mv. har ofte fæstnet sig i en egns erindring. Det er måske en banal iagttagelse, men når man skiller sig ud, bliver man lettere genstand for omtale og traditionsdannelse - og kan endda ende som sagnmagnet. D.v.s. en person, der ligesom suger til sig af vandremotiver og sagn, som oprindeligt er fortalt om andre. På den måde bliver sagnmagneten hovedperson i beretninger, som måske oprindeligt ikke havde særligt meget med vedkommende at gøre.

Om præster, der skal til at mane fortælles det fx ofte, at genfærdet værger sig og påstår, at præsten ikke er "ren", fordi han engang som fattig student har hugget en hvedekage fra en kagekone i København. Præsten kaster da en skilling over skulderen som symbolsk betaling, og så må genfærdet bide i græsset og synke i jorden. Eller det fortælles, hvordan præsten aldrig binder sit ene strømpebånd, fordi netop han var den sidste, som gik helt igennem "den sorte skole" og derfor skulle tilhøre Fanden. Imidlertid er folketraditionens Fanden som regel ikke synderligt kløgtig. Så præsten får ham med på, at Fanden først må hente ham, når han får bundet sit strømpebånd. Og for eftertiden bliver strømpebåndet naturligvis aldrig bundet.

Et andet motiv er, at den kloge præst kunne se, hvad der foregik hjemme i præstegården samtidig med, at han stod på prædikestolen i fuldt ornat. På den måde kunne han fx afsløre nysgerrige tjenestepiger, der sneg sig til at kigge i forbudte - og farlige - bøger. Eller måske binde en karl, der var igang med at

stjæle havre fra loftet, så den tyvagtige fyr måtte blive stående med tyvekosterne på nakken, indtil præsten kom og løste ham.¹¹

Autoriteter til grin

Både i Folkemindesamlingens utrykte samlinger og i Evald Tang Kristensens store værker "**Danske Sagn**" og "**...Det Jyske Almueliv**" er der en lang række beretninger om navngivne præster, degne og lærere. Via indgange på sogn og navn i såvel trykte som utrykte kilder, er det forholdsvis let at finde frem til, om der skulle være optegnet traditioner om bestemte personer, som man måtte være interesseret i. Og det behøver langt fra altid at være drabelige beretninger om genfærds nedmaning eller studehandler med Fanden, som optegnelserne fortæller om.

I midten af 1800-årene var der fx en skolelærer i Lindum, der hed Paulus Nielsen Toft. Han var søn af den tidligere skoleholder, Niels Poulsen, og født den 18. juni 1814. Hans tvillingebror Christen, der var opkaldt efter sin morfar, var født dagen efter. Paulus' karriere kan man naturligvis slå efter i gængse opslagsværker over folk med hans uddannelse og embede. Her får man fixpunkter i uddannelsesforløb og arbejdsliv. Man får at vide, at han er blevet dannebrogsmænd i 1857 samt forskellige oplysninger om ægtefælle, børn mv.¹² Men hvis man vil have et indtryk af, om Toft var respekteret blandt børn og forældre, og om han mon var en god lærer, kan man håbe på at finde folkeminde-optegnelser, der omtaler ham og hans gerning.

Et hurtigt opslag i navneregisteret til "**...Det Jyske Almueliv**" viser, at der faktisk er hele to optegnelser, der handler om lærer Toft i Lindum og hans bror. Tilsyneladende er det ikke ligefrem respekt for den faglige kunnen og de pædagogiske evner, som har fæstnet sig i overleveringen. I de to memorater om Toft-brødrene virker det umiddelbart, som om der er tale om autentiske træk, begivenheder og øgenavne. Tilsyneladende var lærer Toft nem at narre, når man ikke havde læst lektier. Jesper Jensen fra Himmelknoide i Vinkel huskede ihvertfald, at det havde været en smal sag for hans bror: "*Min broder gik i skole til lærer Toft i Lindum. Han kunne ikke uden to lektier, og dem byttede han, så han læste én af dem hveranden dag, og det blev han ved med, til han skulle gå til præst, så måtte fyren til at lære noget mere, og så læste han både nætter og dage. Degnen vidste ikke bedre, end at han kunne hans lektie så meget godt hver dag, og han fik altid den ros af degnen, at han var den vildeste af alle dem han havde, for han kunne det han skulle. Moder mærkede nok, at han ikke læste, og så sagde hun: "Du kan vist ikke din lektie"*

- *"Da skal du nu høre moder": Så bildte han hende ind, at han havde dét og dét, og faderen var tunghør, han kunne ingenting høre".*¹³

Meget bedre gik det vist ikke i Lindum skole, når det var tvillingebroderen, der sad ved katederet: En anden meddeler, J. Nielsen i Sjelle, havde hæftet sig mere ved Christen Toft, der både havde en karakteristisk talemåde, og tilsyneladende ikke var nogen ørn til stavning af mere eksotiske ord. Øgenavnet "Kristen Howlskolder" antyder måske også, at dets bærer i al almindelighed var lidt for sig selv:

*"Der var én i Lindum, de kaldte Kristen Toft, hans broder var degn der, og ham gik han ved og tarsk hans korn og paste køerne, og når degnen var fra by eller i Hobro, holdt han skole for nederste klasse. Han var værkbrødt, og derfor kaldte de ham dels Kræn Skoler, Kræn Skoleholder eller Kræn Howlskolder. Han holdt en dag skole for mig også. Så skulle vi have hovedregning. Så siger han: "Nå Jacob, når du nu går til Hobro og køber tre hvedekager, og så Jens til Jens Bondes kommer til dig og vil have de halve, hvor mange får I så hver?". Jeg sad og lod som om jeg spekulerede svært på det. Så siger han: "Nå hvad bliver det til, kan du ikke snart få det, det er sæærkåel da et nemt stykke, du kommer jo til at skære den ene midt over, så får i sæærkåel halvanden hver". Det var hans stadige mundheld. Når vi havde indenadslæsning, og der var et svært ord, ville vi gå hen og spørge ham om det, for vi vidste godt, at han kunne ikke læse det. En dag kom jeg hen og spurgte ham om ordet Schweits. Han sagde: "Du kan jo stove dig til det". Jeg lod jo som om jeg ikke kunne. Så stavede han, og fik det til at sige Hoseas".*¹⁴

Synet på autoriteter som præster og lærere kan også findes i mere ubestemt form i de såkaldte skæmteeventyr: humoristiske beretninger, der gør tykt nar af bondesamfundets spidser. Historierne er tit småsjofle og handler fx om, hvordan bundlidelige præster og degne afsløres i færd med at "krybe på" tjenestepiger eller gifte koner i menigheden. Og i reglen ender historierne med, at de bliver tykt til grin.¹⁵

Tordenkalven og Røe-Marie

Præster og degne er ikke de eneste befolkningsgrupper, der har tiltrukket sig opmærksomhed. Også kriminelle: falskmøntnere, tyve, røvere og folk, der på én eller anden måde var "anderledes", har sat sig spor i overleveringen. De "anderledes" kan fx være omløbere, rakkere eller lokale originaler såsom Chresten Christian Larsen, bedre kendt som "Tordenkalven" eller "Fylsenplagen", der som ganske ung var kommet til skade, så han måtte gå

med to krykker og nærmest kravlede afsted, helt nede ved jorden. I sine yngre dage gik han rundt på markeder og sang. Hans tøj var lappet *"med alle mulige slags garn og enderne af det sad ud alle vegne, saa man kunde ikke se hvad hans klæder var af"*.¹⁶ Som ældre vandrede han rundt og samlede gammelt jern m.m., som han solgte. En anden indtægtskilde var billeder af ham selv, som blev falbudt for 25 øre stykket. Men helt så prominent som Tordenkalven, der ligefrem kunne tjene penge på sit eget kontrafej, behøvede man ikke at være.

I Folkemindesamlingens brede samling med optegnelser af "Folkeliv" - findes mange spændende beretninger med forskelligartede beskrivelser af personer, slægter, dagligdagskultur mv.

Fx indsendte den ca. 80-årige Niels Vange i oktober 1953 en længere meddelelse til Folkemindesamlingen. Meddelelsen handlede om den - lidt forhutlede sypige - Marie Rasmussen, kaldet "Røe-Marie", som Niels huskede fra sin barndom.

Niels startede beretningen med at fortælle om Maries farfar, "Røe-Tams" (d.v.s. Thomas) som havde fået sit øgenavn takket være en rød sten, som lå i nærheden af hans bopæl. Tams *"havde tre sønner"*, der hed Rasmus, Per og Poul. Per overtog huset, som var et fæstehus under Giesegård på Midsjælland. Rasmus og hans kone fik en datter, Marie, som *"var en lille, spinkel, skæv og skrutrygget een"*. Efter forældrenes død skulle hun være sypige, og takket være *"Smedemester Hans Nielsens Hustru i Smedien, matr. nr. 3 i Bjerrede"* blev der via kommunekassen anskaffet en håndsymbaskine. Det gik nu skidt med syningen og kun ved smedekonens hjælp undgik Marie fattiggården. Imidlertid fik hun en kæreste: *"Per hed han, og han var en lille een, men ellers ret tiltalende og normal i sit Udseende og Væremaade og hele Habitus"*.

Den tiltalende og normale karl fik imidlertid besvangret Marie og stak af igen. Og da der skulle køres efter doktoren, var det meddeleren, der sammen med en mand fra landsbyen drog afsted. Da de kom tilbage, blev Marie surret fast til et bord, hvorpå lægen brugte fødselstangen. *"Og det var en Maade, som der stod Rædsel og Gru om, naar Konerne i Nabolaget bagefter talte sammen om, hvordan det var gaaet "Røe-Marie" med at føde."* Fire år efter fik Marie en ny kæreste, en *"lidt ældre Karl"* der med sin mor var flyttet ind i Årløsegårdens arbejderhus og derfor kaldes *"Årløsemanden"*.

Små krukker har både øjne og ører, og derfor måtte drengen af vejen, når Marie havde besøg af Årløsemanden. Meddeleren lagde følgende - måske autentiske - ord i munden på drengen: *"Naar Aarløsemanden kommer, saa*

putter Mor mig ned i den store Kiste og saa lukker hun Laaget, og saa sætter hun og Aarløsemanden sig oven paa Laaget, og saa maa jeg bliver der nøre hele Tiden". Aktiviteterne på kistelåget førte til, at Marie blev gravid igen. Men denne gang hang barnefaderen ved, og de blev gift. Så tog Årløsemanden plads på en anden herregård "*inde øster paa*" og Marie fulgte med som malkerske. Dog ikke med sin gode vilje, fordi hun mente, at arbejdet var for strengt for hende. Men Årløsemanden ville have det, og Marie måtte bøje sig. Hun blev dog hurtigt syg og døde af tuberkulose. "*Hermed er "Røe-Tams" Slægt ude af sagaen, ihvertfald paa disse Egne. Kun Maries Børn er maaske til ét eller andet Sted, - men hvor?"*, sluttede Niels Vang sin beretning.¹⁷

Sandt eller falsk

Nogle af ingredienserne i historien om Røe-Maries noget triste liv og skæbne kan naturligvis genfindes i traditionelle, slægtshistoriske kilder. Vi kan finde hendes farfar "Røe-Tams" i folketællingen 1840 og dér afsløre, at han ganske rigtigt havde de "*tre sønner*", som meddeleren huskede, men at der strengt taget var fire, plus tre piger. Så i dette tilfælde betyder "tre" blot "mange" eller "flere end to". (I eventyrene er der jo som regel også tre sønner!) Via kirkebogen for Tersløse sogn kan vi også konstatere, at meddeleren huskede forkert, når han mente, at han havde været efter jordemoder til Røe-Marie "*en Efteraarsformiddag i 1892 ved 10-11 tiden*". For det var den 25. november 1891, at Maries søn Rasmus Frederik Martin blev født. Hans far hed egentlig ikke "Per" men står med fornavnene "Hans Peder". Vi kan også se, at Årløsemanden, der beskrives som en "ældre karl", var 25 år og hed Jens Petersen.

Bladrer man længere tilbage i kirkebogen, vil man også finde Maries far og mor som døde i 1884 og 1881, henholdsvis 59 og 40 år gamle. Og der er naturligvis flere oplysninger: b.la. at Maries far havde været gift før, og at hendes farfar, Røe-Tams, "*Thomas Poulsen, fattiglem i Bjerrede*", blev begravet den 4. maj 1870 som 76-årig. Røe-Tams har altså været født omkring 1794, og mindet om ham og hans fattige familie har været levende på egnen ihvertfald i 150 år derefter.

Optegnelsen om Marie og hendes liv er et ganske godt eksempel på, hvad overleveringen tager med, hvad der tilpasses lidt, og hvad der evt. udelades. Præcise årstal er fx sjældent strengt nødvendige i en beretning af denne type. Det væsentlige ved Maries barselfærd var jo dramaet med doktoren og tangen. Ikke om det foregik i 1891 eller 1892.

Om Maries far havde været gift før, hvor mange sønner hendes farfar havde, og hvad "Årløsemanden" hed, er forsåvidt også ligegyldigt for fortællingen.

Erindring gennem århundreder

Optegnelsen er også et godt eksempel på, at nogle personer sagtens kan optræde som levende tradition flere hundrede år efter deres død. Som regel vil man opleve, at mindet om folkestemninger kan holde sig meget længe, og at de elementer, der bærer handlingen i et sagn, også holder godt stand mod tidens tand. Nøjagtige personnavne og præcise tidsangivelser holder sig dårligere.¹⁸

Et andet forhold, som der kan være grund til at gøre opmærksom på er, at en overlevering over mange år, ikke altid behøver at være båret af mange personer. En erindringskæde på flere hundrede år kan godt bestå af forholdsvis få mennesker. I 1911 optegnede folke-mindesamlingens grundlægger Axel Olrik en beretning fra den da 55-årige fabrikant M. Henriques som fortalte: "*Dengang jeg var en lille dreng på 8-9 år (det var lidt før 1864) kom der i mine forældres hus en gammel kone....hun blev kaldt Store Stine, skønt hun var ganske lille og rynket....En dag, da jeg syntes hun var endnu mere rynket end ellers, sagde jeg "Du er meget gammel Store Stine" (Hun var nemlig 98). "Er jeg gammel min gøg? Nej, jeg er ikke gammel; men madam Vundt var gammel, hun blev over 104 år gammel, og hun fortalte mig da jeg var en lille pige, at hun havde hørt af hendes bedstemor, at hun havde været med til at hælde sydende beg på Svenskerne, da hendes forældre boede i Teglgårdsstræde. De gik op på Filosofgangen og bar det op på voldene".*¹⁹

Sidste gang vi hældte sydende beg i hovedet på svenskerne var i 1659. En begivenhed, der i 1911 havde 252 år på bagen. Men erindringen om, hvordan "*de gik op på Filosofgangen og bar det op på voldene*" er - fabrikanten inklusive - båret af kun fire personer - hvoraf de to ganske vist var godt til års.

Nekrologer og viser

Har man præster, degne og skolelærere i slægten, kan man altså være heldig at finde optegnelser om deres gøren og laden - og det eftermæle som overleveringen har givet dem - i samlingerne med forskellige typer af personalhistoriske sagn. Man kan muligvis også have heldet med sig i den lille samling med "personalia". Samlingen er ordnet alfabetisk, på efternavn, og koncentrerer sig naturligt nok om personer, der har været betydelige eller

verdensberømte i deres egn af landet. Her findes bl.a. en del udklip fra nekrologer i aviser.

Da Johanne Rambusch døde i 1944, blev der i en (lokal?) avis bragt en nekrolog over hende. Her kunne man bl.a. læse om hendes tidligere afdøde mand, der havde været "Stiftsfysikus" i Ålborg og nu lå begravet på Vroue kirkegård, under en mindesten, hvor Jeppe Aakjær havde forfattet teksten: *"Han bragte Hjælp hvorhen han kom, thi selv hans Smil var Lægedom"*. Og, skrev nekrologens forfatter, dette passede også på fru, som havde *"dét Sind, der bragte Ro og Lægedom, hvor hun kom"*. I øvrigt får læseren også at vide, at Johanne havde været aktiv i kampen for kvindelig valgret, været formand for bevægelsen, siddet i Landstinget for det Radikale Venstre, og at hun efter mandens død var flyttet hjem til *"sin Fødeby, Nykøbing"*, hvor hun havde plejet sin onkel, den nu afdøde gartner Lassen. Der var også rosende ord om lægeparrets *"kultiverede hjem i Sjørup"* hvor *"der altid var Forstaaelse at finde"*, og hvortil mange kendte mænd fandt vej. Én af dem var Jeppe Aakjær, som bl.a. skrev "Rugens Sange" på gæsteværelset i gavlen.²⁰

En kvinde af denne kaliber ville man utvivlsomt også kunne finde oplysninger om mange andre steder. Men det gør vel ikke den (lokale?) nekrolog med billede mindre interessant?

Har éns aner hørt til i den modsatte ende af det sociale spektrum, kan man også være heldig andre steder end i sagnsamlingerne, der naturligvis indeholder mange beretninger om voldsomme begivenheder. Den slags findes imidlertid også i samlingerne med viser. Nyhedsviserne omtaler begivenheder, der har været på alles læber - ligesom frokostavisernes overskrifter er det idag. Ulykker, mord, selvmord og lignende var også godt stof for 100 år siden. Som regel indeholder en vise naturligvis selve sangen. Måske refererer den begivenhedernes forløb med dramatiske effekter - måske er teksten lagt i munden på en angerfuld misdæder, der sidder indespærret og afventer sin henrettelse. I tilgift til selve sangen får man som regel også et lille stykke text, en "sandfærdig beretning", der redegør for begivenhedernes forløb. Og på forsiden er der gerne en illustration, som i reglen ikke har den store autencitet. Mange af illustrationerne er genbrug - men de slår stemningen effektivt an og mere end antyder visens emne.

Traditionshistorisk rigsarkiv

Folkemindesamlingen, der er stiftet i 1904, er en slags "traditionshistorisk rigsarkiv", og som sådan en statsinstitution under Kulturministeriet med ansvar

for forskning, indsamling og dokumentation af dansk folkekultur. Samlingen rummer materialer fra hele Danmark - fra ca. 1830'erne og frem til idag. Selvom egne, hvor der har været særligt ivrige samlere måske er "overrepræsenterede", vil der i reglen være materiale at finde, næsten uanset hvilken egn og hvilket folkløstiske emne, man interesserer sig for.

De grupper, der umiddelbart er mest interessante for slægtsforskeren, er nok 1906/43 "Fester og højtider", 1906/23 "Sagn og tro" samt 1906/46 "Folkeliv". Men også i samlingen med "Viser" - 1906/6 kan der være interessante ting at finde - både for den, der eftersporer en konkret drabelig affære, og for den, der har en mere almen interesse for de ord, toner, og begivenheder, som har været på fortidens læber.

Folkemindesamlingen har også en spændende billedsamling²¹, der rummer ca. 13.000 optagelser af bl.a. meddelere samt steder og genstande, der forbindes med skikke, trosforestillinger, mv. Derudover rummer samlingen også en lang række lydbånd, videooptagelser m.m. der, foruden interviews, festituationer o.lign., indeholder optagelser af musik, sang, dans og andre former for musikalsk folkekultur

Der findes ikke i øjeblikket en egentlig "registratur" til Folkemindesamlingen af helt samme type, som den slægtsforskeren kender fra fx de forskellige enheder i Statens Arkiver. Til gengæld er det, med brug af de emnemæssige og topografiske indgange, ikke særligt svært at finde spændende optegnelser fra den eller de egne, hvor ens forfædre holdt til.

Folkemindeoptegnelser kan blive et værdifuldt supplement til det slægtshistoriske arbejde ved at give indblik i den kultur, som fortidens mennesker har været en del af og forholdt sig til. Også selvom man ikke er så heldig, at nogen af ens aner ligefrem har været meddelere og optegnere - eller selv er kommet i folkemunde.

Noter:

---

¹DFS 1906/43 top. 787, Majbølle sogn, meddelt af postbud R.K. Nielsen, Guldborg, f. 1893.

² Evald Tang Kristensen: *"Danske Sagn"*, bd. 1-7, (Genudgivelse v. Erik Høvring Pedersen) Viborg 1980.

³ Folkemindesamlingen har også et register over personer, der har bidraget på forskellig vis. Og i DFS 1906/134 findes kopier af breve, som samlingen har haft med enkeltpersoner, samt følgebrev fra enkeltpersoner vdr. tilsendte optegnelser mm.

⁴ Evald Tang Kristensen, Peter Olsen mfl.: *"Gamle Kildevæld"*. Portrætter af danske eventyrfortællere og visesangere fra århundredskiftet". Viborg, 1927. (Nyudgivelse v. Erik Høvring Pedersen, Viborg, 1981)

⁵ Evald Tang Kristensen: *"Minder og Oplevelser I-IV"*. Viborg 1923-1927.

⁶Interesserer man sig specielt for bondebryllupper, er et godt introduktionværk: Anniki Kaivola Bregenhøj: *"Bondebryllup"*, København 1983. Her gennemgås en række af Folkemindesamlingens bryllupsoptegnelser fra forskellige egne, og bogen har en lille indledning om lovgrundlag, skikke mm. vdr. ægteskabsindgåelse gennem tiderne.

⁷Et typisk eksempel kunne være forestillingerne om, hvor små børn kommer fra. I dette tilfælde er det jo helt klart, at voksne mennesker, der selv er forældre, vanskeligt kan have en reel tro på, at børn vokser ud af kålhoveder, kommer med storken eller pakkes ud af jordemoderens taske.

⁸ Kirkebogen for Lyndby sogn noterer hendes fødsel den 21. maj 1851 og angiver forældrene som Gårdmand Anders Nielsen og hustru Ane Margrethe Pedersdatter.

⁹DFS 1906/23 "Sagn og tro" top. 182, Lyndby, meddelt af Hanne, f. Andersdatter, f.1851.

¹⁰ DFS 1902/23 top 627, optegnet 1919 af N.K Pedersen. En anden tradition om Per Hindrik indeholder det samme motiv. Her drejer det sig blot om to piger, der for sjov konsulterer ham og påstår, at de har tandpine. De fejler imidlertid intet. Men Per Hindrik gennemskuer dem naturligvis og sørger for, at de begge får den tandpine, som de løj om.

¹¹ En lang række sagn om navngivne præster findes bl.a. i Evald Tang Kristensen: *"Danske sagn"*, Viborg 1980, bd. IV p. 275 ff.

¹² Fx Ejner Poulsen: *"Viborg Amts degne- og skolehistorie"*, Viborg 1957, p. 443-444.

¹³ Evald Tang Kristensen: *"Gamle Folks Fortællinger om Det Jyske Almueliv VI"*, (Genudgivelse v. Bengt Holbek & Erik Høvring) 1987 p. 239, nr. 600 meddelelse fra Jesper Jensen, Vinkel.

¹⁴ *ibid.* p. 246, nr. 620 meddelelse fra J. Nielsen, Sjelle.

---

¹⁵ Et eksempel på denne type eventyr kunne være historien "Ti fold", som gårdmand Hans Hansen i Stenderup meddelte i 1904. I beretningen har præsten prædiket i kirken og sagt, at det man giver, skal man få ti fold tilbage. En fattig husmand giver da præsten sin eneste ko, i troen på, at præsten vil give ham ti tilbage. Præsten takker for dyret, men da hans egne ti stude bisser og render hen på husmandens mark, vil han have dem tilbage igen. Aftalen bliver, at den, der først kan sige "Godmorgen" til den anden skal have studene, og husmanden klatrer op i et træ i præstegårdens have for straks om morgenen at kunne springe ned og råbe godmorgen. Mens han sidder i træet ser han hvordan præsten kurtiserer sin stuepige og tager hende i skridtet. Da han spørger hende hvad "dét" er, svarer hun, at det er Jerusalem. Præsten siger da, at han har "Pilatus", og da der jo står i skriften at Pilatus red ind i Jerusalem bliver det sådan. Da præsten om morgen ser husmanden sidde i træet og råbe "Godmorgen" spørger han hvor længe han har siddet dér. Jo, siger husmanden, han har siddet der siden Pilatus red ind i Jerusalem. Og så fik han lov at beholde studene. Refereret efter Erik Høvring: "*Den bortfløjne Mødom*", Vojens 1985.

¹⁶ Evald Tang Kristensen "*...Det Jyske Almueliv*", (Genudgivelse v. Bengt Holbek og Erik Høvring) Kbh. 1987, bd. VI, p.84 -86, no. 178-179.

¹⁷ DFS 1906/46 top. 179 "Folkeliv". Optegnelse af parcellist Niels Vang f. ca. 1870.

¹⁸ Et større arbejde om dette emne findes i den norske folklorist Bjarne Hodnes "*Personalthistoriske Sagn*" Oslo 1973.

¹⁹ Efter Bengt Holbek: "Mands minde og folkeminde" i "*Folkeminder*" nr. 3, 1988.

²⁰ DFS 1906/135. Johanne Rambusch.

²¹ Billedsamlingen er virkelig godt beskrevet i Gustav Henningsen: "Fotografiet i folkemindeforskningen 1839-1950" i "*Folk og Kultur*" 1990.